

»NI ČEBEL – NI PRIHODNOSTI« ČEBELA KOT SIMBOL ZELENE LJUBLJANE

TATIANA BAJUK SENČAR IN SAŠA POLJAK ISTENIČ

»Članek uporablja koncept prihodnostne odpornosti kot analitični okvir za razumevanje, kako čebele postanejo glavni lik v vizijah zelene trajnostne prihodnosti. Sledi povezavam med čebelarstvom kot tradicionalno prakso v Sloveniji, vzponom in priljubljenostjo urbanega čebelarstva v Ljubljani ter načini, kako je to postalo vitalni element v zelenih urbanih programih in v prihodnost usmerjenih strategij odpornosti v različnih oblikah in kontekstih.

Ključne besede: urbano čebelarstvo, prihodnostna odpornost, zelene strategije, mesta, politika EU

The article employs the concept of future-proofing to examine how bees become key figures in visions of a green sustainable future. It traces the links between beekeeping as a traditional practice in Slovenia, the rise and popularity of urban beekeeping in Ljubljana, and the ways it becomes a crucial element of green urban programs and future-oriented resilience strategies that take numerous forms and are launched in diverse contexts.

Keywords: urban beekeeping, future-proofing, green strategies, cities, EU policy

Grafit na Stari rižarni opozarja na pomen čebel za prihodnost, Ljubljana, 2022 (foto: Tatiana Bajuk Senčar).

Na Linhartovi cesti v Ljubljani stoji Stara rižarna, zgrajena leta 1923. Sprva je bila tovarna, nato je postala samski dom, trenutno pa je propadajoča dediščina,¹ ki priča o različnih obdobjih zgodovine mesta. Čez južno steno stavbe se razteza grafit, ki poetično opisuje enega od prihodnjih scenarijev:

Ni več dreves – ni ptic – ni čebel – ni zraka – ni pameti – ni prihodnosti

¹ Register nepremične kulturne dediščine, Ministrstvo RS za kulturo. <http://giskd2s.situla.org/rkd/Opis.asp?Esd=19846> (12. 8. 2022).

Opozorilni grafit povezuje elemente, ki zagotavljajo našo prihodnost. Med njimi so tudi čebele, ki se v zadnjih letih vse pogosteje pojavljajo v diskurzih in strategijah o trajnostnem razvoju, ko se razpravlja o podnebnih spremembah in drugih vidnih negativnih vplivih človekovih dejanj na okolje. Toda kako je prišlo do tega, da so prav čebele postale pomemben dejavnik v urbanih vizijah trajnostne prihodnosti in projektih?

V prispevku bova orisali spreminjanje pomena čebel v Sloveniji, še posebej v Ljubljani, kjer čebele in čebelarstvo razumejo kot pomemben element pogleda na trajnostno prihodnost mesta.² Preučili bova, kakšno vlogo imajo čebele v različnih dokumentih, praksah, pobudah in projektih. Da bi razumeli, zakaj so zlasti čebele postale tako pomemben element v strategijah trajnostne prihodnosti Ljubljane, bo analiza sledila dvema smerema. Najprej bova prikazali čebelarjenje kot tradicionalno prakso v Sloveniji ter vzpon in priljubljenost urbanega čebelarjenja. To je pomembno za razumevanje čebele kot močnega identitetnega simbola Slovencev in tudi Ljubljančanov. Nato se bova posvetili vprašanju, kako postane urbano čebelarstvo – in z njim čebela – osrednji element (novih) »zelenih« mestnih izdelkov, storitev, pristopov in programov upravljanja mesta ter vezni člen strategij za krepitev odpornosti mest na (negativno) prihodnost. Pri tem se čebela pojavlja v različnih kontekstih – tudi v evropskih projektih oz. mednarodnih pobudah, kakršna je Svetovni dan čebel pod okriljem Združenih narodov, ki »slovensko« čebelo, kranjsko sivko, uveljavlja kot svetovno zvezdnico.³

Etnografska analiza ponazarja proces, kako čebele, ki so se kot akterke tradicionalne prakse (tj. čebelarjenja) z globokimi koreninami v kulturi slovenskega podeželja trdno zasidrale v nacionalno zavest, postanejo osrednjega pomena v pristopih k upravljanju mesta, vizijah (urbanih) prihodnosti in strategijah, ki naj bi prispevale k trajnostnemu razvoju in zagotovile, da se negativna prihodnost ne bi uresničila. V zvezi s tem uporablja koncept *prihodnostna odpornost* (angl. *future-proofing*),⁴ ki postaja vse bolj razširjen pojem v strategijah politik. Uporablja ga kot analitični okvir za razumevanje načinov, kako se ustvarjajo povezave med čebelami in prihodnostjo.

² Več o trajnostni viziji Ljubljane do leta 2025 gl. Poljak Istenič, Gulin Zrnić (2022).

³ Ob zadnji redakciji članka je bilo »Čebelarstvo v Sloveniji, način življenja« vpisano na Unescov Reprezentativni seznam nesovne kulturne dediščine človeštva. Novice o tem so poudarile kranjsko sivko, znano po »ubogljivosti, marljivosti, skromnosti in odlični orientaciji«. <https://apnews.com/article/europe-united-nations-cultures-slovenia-4165a4334f4790c2d911080b92599b0d> (10. 12. 2022).

⁴ Tehtali sva med različnimi prevodi, kot so odpornost na prihodnost, odpornost proti prihodnosti, zaščita pred prihodnostjo, zaščita za prihodnost, (za)varovanje pred prihodnostjo ipd. Po posvetu s strokovnjaki za terminologijo Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU sva se nazadnje odločili za prihodnostno odpornost kot jezikovno najustreznejši prevod, ki pa ima to pomanjkljivost, da iz njega ne moremo tvoriti glagola. Odpornost se nama zdi ustrezen termin tudi zaradi sorodnosti z uveljavljenim konceptom odporna mesta (angl. *resilient cities*).

PRIHODNOSTNA ODPORNOST: ZGODOVINA IN UPORABA KONCEPTA

Kaj pomeni *prihodnostna odpornost*? Koncept so najprej razvili v nekaterih industrijskih panogah, vendar so se njegovi pomeni in rabe v zadnjih letih znatno razširili. V širšem smislu se prihodnostna odpornost nanaša na procese »predvidevanja prihodnosti in razvijanja metod za zmanjšanje pretresov in stresov zaradi prihodnjih dogodkov« (Rich, 2014: 33). Iz te definicije izhaja, da se prihodnost večinoma pojmuje negativno, vendar pa so pripisani pomeni odvisni tudi od konteksta, na katerega se nanašajo.

Predvsem v klasični industriji (npr. elektroindustriji) prihodnost določa izredno hitro spreminjanje okoliščin, kar ustvarja občutek, da izdelki in storitve hitro zastarajo.

Pred tem jih je mogoče zaščititi tako, da jih naredimo bolj prilagodljive, dolgotrajnejše, tehnološko razširljive in oblikovno brezčasne (gl. Barreneche, 1995; Thomas idr., 2003; Debaillie, Desset, Louagie, 2015; Kerr, 2011; Rich, 2014). Krajinski arhitekt Barry D. Wilson (2018) ugotavlja, da se s podobnim problemom ukvarjajo tudi urbanistični oblikovalci in prostorski načrtovalci, saj med načrtovanjem in izvedbo navadno preteče veliko časa. Zato se zavzema za to, da bi se strokovnjaki, ki sodelujejo pri oblikovanju oz. načrtovanju mest, bolj osredinili na predvidevanje ali načrtovanje prihodnosti in se manj zanašali na spoznanja iz preteklosti in sedanjosti. S tem bi se izognili, da bi njihovi načrti ali izdelki postali obremenjeni z nenehnim dohajanjem razvoja.

V nekaterih drugih panogah, vključno s tistimi, ki se ukvarjajo z okoljskimi vprašanji in izzivi trajnosti, pa s prihodnostjo (oz. prihodnjim trajanjem) merijo vzdržljivost izdelka ali storitve. Prihodnostna odpornost je tako povezana z iskanjem pristopov (materialov, mehanizmov, postopkov ipd.), ki izdelek varujejo pred morebitnimi prihodnjimi negativnimi vplivi. Stvari je treba zaščititi pred minevanjem časa, da se ne obrabijo ali uničijo, ali pa pred prihodnjimi pretresi in šoki (npr. podnebnimi spremembami in globalnim segrevanjem), da ne zastarajo oz. postanejo nefunkcionalne. V tem kontekstu je pogosto omenjena okoljska zastarelost, tj. nezmožnost prilagajanja na prihodnje (vse manjše) zaloge fosilnih goriv in (vse ostrejšje) politike njihove rabe. Taka prihodnostna odpornost je na primer pomembna v gradbeništvu in konservatorstvu, kjer morajo stavbe kljubovati pričakovanim podnebnim vplivom (Pitts, 2009; Rich, 2014; Rehman, Ryan, Efatmaneshnik, 2017), ohranitev dediščine pa je odvisna od njene odpornosti proti prihodnjim okoljskim šokom (Cassar, 2009).

Uporaba izrazov, kot sta šok in pretres, kaže na prepričanje, da prihodnost pomeni potencialno prekinitev sedanjega *statusa quo*. Kadar menimo, da nas v prihodnosti čakajo negativni pretresi, krepitev odpornosti za prihodnost pomeni razviti zaščito, ki omogoča manjšo ranljivost oz. občutljivost na pretrese. A v nekaterih primerih, kakor trdi antropolog Alexander Taylor (2021), prihodnostna odpornost ni nujno povezana z učinkovitim napovedovanjem in preprečevanjem zamišljene prihodnosti, temveč predvsem s prepričljivim spodbujanjem občutka varnosti pred predvidenimi grožnjami. Kadar imamo občutek ranljivosti ali ogroženosti, to zahteva preventivno oz. vnaprejšnje ukrepanje.

Razprava o prihodnostni odpornosti je v članku analitično-teoretska osnova za preučevanje spreminjajočih se vlog čebele in čebelarstva v različnih pogledih na trajnostno prihodnost Ljubljane.⁵ Čeprav analizirava tudi diskurze, tj. besedila občinskih in evropskih projektnih dokumentov, strategij, povezanih s čebelami in urbanim čebelarjenjem v Sloveniji in še zlasti v Ljubljani, ter projektov in pobud za krepitev prihodnostne odpornosti, najina analiza temelji predvsem na etnografskem pristopu: opazovanju z udeležbo in intervjujih s številnimi družbenimi akterji. Od junija do oktobra 2022 sva se pogovarjali s čebelarji (urbanimi in podeželskimi), čebelarškimi strokovnjaki, občinskimi in državnimi uradniki, člani Čebelje poti (apituristična vodnica, apipedagoginja, hotelska uslužbenka, muzejska kustosinja, biologinja oz. botaničarka) kot tudi s strokovnjaki projekta URBACT *BeePathNet*. Vsi omenjeni so na različne načine vključeni tako v razvoj in promocijo urbanega čebelarstva kakor tudi v raznovrstne pobude, pri katerih je čebela postala simbol oz. celo zvezdnica ustvarjanja trajnostne prihodnosti na lokalni, državni in transnacionalni ravni ter prihodnostne odpornosti mesta. Pri tem si postavljava naslednja vprašanja: Kako si prihodnost predstavljamo in na kakšne načine jo »pričaramo« oz. »priključimo« (angl. *conjure*; Tsing, 2001; prim. Taylor, 2021)? Na kakšnem razmerju med preteklostjo in sedanostjo temelji? Kakšno prihodnost naj bi prakse razvijanja prihodnostne odpornosti preprečile in kakšno si akterji želijo doseči ali ohraniti (kot *status quo*)? In naposled, zakaj so čebele postale tako učinkovit medij oz. simbol v razpravah o (vzdržni urbani) prihodnosti – ne samo v Sloveniji, ampak tudi zunaj nje?

TRADICIJA ČEBELARSTVA V SLOVENIJI IN V LJUBLJANI

Ob praznovanju 25-letnice samostojne Slovenije leta 2015 je bilo čebelarstvo razglašeno za enega od simbolov slovenstva; glede na statistične podatke naj bi bili namreč Slovenci »pravi čebelarški narod«.⁶

Da bi razumeli, zakaj ima čebela tako izrazit pomen za slovensko identiteto, naj na kratko predstaviva razvoj čebelarstva na slovenskem ozemlju. Začetke te dejavnosti zgodovinarji povezujejo s prihodom Slovanov, ki so bili sprva priložnostni izkoriščevalci čebeljih gnezd in lovci na med, po naselitvi pa so začeli ukvarjati z gozdnim čebelarstvom. Z nastankom zemljiških gospostev, ki so prinesla večjo željo po izkoriščanju čebel in krčene gozda za obdelovalno zemljo, pa se je začelo razvijati domače čebelarstvo, o katerem pričajo navedbe o dajatvah panjev (ob popisanih dajatvah medu in voska) v urbarjih od 13.

⁵ Koncepti premišljanja, pričakovanja in napovedovanja prihodnosti se sicer razvijajo na mnogih aplikativnih in teoretskih področjih (Gulin Zrnič, Poljak Istenič, 2022). Čeprav koncept prihodnostne odpornosti izhaja iz klasičnih industrijskih panog, ki nimajo neposredne zveze z etnologijo oz. antropologijo, ga v članku uporabljava, ker se vse bolj uveljavlja v urbanih politikah (prim. Thornbush, Golubchikov, Bouzarovski, 2013).

⁶ <http://www.slovenija25.si/simboli-slovenstva/cebelarstvo/index.html> (11. 11. 2022).

stoletja naprej. V novem veku so k širjenju čebelarstva prispevali sajenje ajde, razvoj košev, priročnejših panjev in čebelnjakov ter trgovina z medom. V drugi polovici 18. stoletja so čebelarstvo začele pospeševati kmetijske družbe in čebelarska šola na Dunaju, na kateri je Slovenec Anton Janša – njegov rojstni dan, 20. maj, je postal svetovni dan čebel – postal prvi čebelarski učitelj. S čebelarskim patentom, ki je čebelarstvo razbremenil davka in dajatev, ga dovolil v neomejenem obsegu in predpisal kazni za krajo čebel, se je čebelarstvo še razmahnilo, s čebelarskimi knjigami v slovenščini – prva je bila izdana leta 1792 – pa se je počasi izboljšalo tudi znanje. Od srede 19. stoletja tako govorimo o umnem čebelarstvu, tj. intenzivnem čebelarstvu na strokovnih podlagah. Čebelarji so uvajali številne novosti, ki so izboljšale dobiček dejavnosti, med drugim premične satnike, točilo za med, različne oblike panjev in drugo specializirano čebelarsko orodje in opremo, pa tudi nove metode čebelarjenja. Pri tem so jim bila v pomoč čebelarska društva (prvo na slovenskem ozemlju je bilo ustanovljeno leta 1873) in revije za čebelarje v slovenskem jeziku (prva leta 1873; današnji *Slovenski čebelar* izhaja od leta 1898) (Mihelič, 1970).

Čebela velja za simbol marljivosti, skrbnosti, koristnega dela, solidarnosti in požrtvovalnosti, kar vse prispeva k njenemu pomembnemu mestu v življenju kmečkega človeka. Ljudje so jih cenili ne le zaradi medu, pač pa tudi zaradi voska za sveče. Šege in navade na Slovenskem pričajo o posebni povezanosti med čebelami in čebelarjem; čebele »umrejo« in ne poginejo, ko pa umre čebelar, se (vsaj ponekod) o tem obvesti tudi čebele. Čeprav je bila trgovina s čebelami močno razširjena, so jih nekateri čebelarji iz spoštovanja zgolj menjavali in ne prodajali; tudi tatvina čebel je bila večinoma moralno nedopustna, hkrati pa regulirana s patentom. Čebele so bile močno vpete tudi v ljudsko verovanje (ljudje so poznali vraže o njihovem pomenu, čarali za njihovo zaščito in vedeževali iz njihovega vedenja). O velikem simbolnem pomenu čebele za Slovence priča tudi dejstvo, da so postale zaščitni znak delovanja številnih združenj in za razvoj slovenskega jezika pomembnih revij, kot so Academia operosorum Labacensium (Akademija delovnih Ljubljančanov), *Kranjska čbelica*, *Slovenska čbela* in *Slovenska bčela*, Slovenska matica, Glasbena matica ter planinska, izseljenska in nekatera stanovska društva (T. Ci., 2004; Stanonik, 2018).

Čebelarstvo in z njim povezane dejavnosti so bile tudi že vsaj na začetku 20. stoletja prepoznane kot slovenska kulturna dediščina. V muzejih so

Čebelarska zveza Slovenije je leta 2017 izdelala žig čebelice, »kot ga poznamo še iz starih časov«, ko je ponazarjal »naš dosežek in nam je polepšal prenekateri dan v šoli.« Povabila je različne ustanove, da ga začnejo uporabljati za nagrajevanje otrokove »pridnosti, marljivosti, delavnosti, dobre organiziranosti, sposobnost[i] dela v skupini« (https://czs.si/objave_podrobno_czs/8713). (foto: Saša Poljak Istenič, 2022).

skladno s tedanjo prakso zbirali predvsem predmete, čeprav so z njimi povezali tudi prakse, ki so bile razširjenje na slovenskem podeželju. Tako je Walter Schmid, kustos v Deželnem muzeju za Kranjsko (1905–1909) in tudi sam čebelar, za muzej pridobil mnogo predmetov, med drugim čelnice, in pisal o ljudski umetnosti na panjskih končnicah; to zbirko je dopolnil njegov naslednik, ravnatelj muzeja Josip Mantuani (1909–1924), ki je vodil tudi muzejski narodopisni oddelek (Kotnik, 1944: 41). Ko je čebelarstva zbirka (predvsem koši, panji in panjske končnice) prešla v Etnografski muzej (po njegovi osamosvojitvi leta 1923), so bile največje pozornosti prav tako deležne panjske končnice, in sicer kot dokaz ljudske umetnosti, ki je cvetela od srede 18. stoletja do 1. svetovne vojne. Panjske končnice naj bi bile »najštevilnejša evropska slikarska zbirka figuralne motivike za nižje družbene plasti, priča kulturnih potreb, pogledov na svet in ustvarjalne moči kmečkega in podeželskega prebivalstva« (Makarovič, 2004: 402). Ob njih sta bila kot izraz ljudske umetnosti poudarjena še medicinarstvo in lectarstvo. Kustosinja v Slovenskem etnografskem muzeju tako meni,

da smo začeli [čebelarstvo kot dediščino] ozaveščati že med obema vojnama. [...] Mi smo se skoz opirali na te panjske končnice, to je bila kot ena ljudska umetnost. Ampak mislim, da so se [čebelarji tega] zavedali že takrat, ko so se začeli združevati. In sicer v tem smislu, da so prepoznavali posebnosti Slovenije in so kljub temu, da so prihajali vplivi iz Amerike, mi smo ohranjali naš čebeljak in mi imamo svoj način čebelarjenja. Mi čebelarimo za panji, se vstopa od zadaj, to lahko tudi ženske delajo, lahko tudi otroci delajo. [...] Zelo smo ponotranjili, saj se temu tako ne reče, ampak [recimo temu] en slovenski pristop k čebelarjenju. Je že to ena taka oblika nesnovne kulturne dediščine. Ali pa, ko je svet itak šel v te nakladne panje, so videli, da je to naša dediščina, najsi bo tak način čebelarjenja pa tudi znanje samo. Vse je tako povezano z nesnovno kulturno dediščino. Pa tudi to uporabljane čebeljih pridelkov za zdravje. [...] Ščasoma smo to ozavestili, ko smo videli, da drugod po svetu ne funkcionirajo na tak način. Da je to naša kulturna dediščina. [...] In zdaj je tak revival, da ogromno mladih ljudi postaja čebelarjev. Čebelarijo poleg služb. Da jim to pomeni en res kvaliteten način življenja, preživljanja prostega časa. Cele družine, tudi v mestih. Če je oče čebelar, pol pomagajo tudi mama in otroci in se naučijo enih zanimivih veščin, da si nekaj znaš sam pridelat in da znaš za nekaj skrbet. (Intervju 1)

Čeprav so se etnologi zavedali enkratnosti »slovenske čebelarke kulture« in so ob snovni dediščini obravnavali tudi ljudsko ustvarjalnost, šege in navade v zvezi s čebelami in njihovo vlogo v vsakdanjem življenju (npr. Makarovič, 1962; Makarovič idr., 1989; Stanonik, 1995), se je čebelarstvo kot nesnovna kulturna dediščina institucionaliziralo šele z uvedbo *Registra nesnovne kulturne dediščine*, ki je začel nastajati leta 2008. Na pomen čebelarstva opozarja kar osem različnih praks, ki so vpisane v register – »čebelarstvo«, »prevozno čebelarstvo, izdelovanje panjev in čebeljakov«, ki so ena opaznejših značilnosti slovenske kulturne krajine, »vzreja čebeljih matic kranjske čebele«, avtohtone na slovenskem ozemlju,

Panji na skupnostnem vrtu Onkraj gradbišča, ki je 12 let oživiljal gradbeno jamo blizu glavne ljubljanske železniške postaje, Ljubljana, 2016 (foto: Saša Poljak Istenič).

»apiterapija«, ki temelji na ljudski medicini, pa tudi izkušnjah posameznika in kliničnih raziskavah, »poslikava panjskih končnic«, ki velja za najbolj poznano in najznačilnejšo obliko ljudskega likovnega izražanja na Slovenskem, in dve obrti – »izdelovanje malih kruhkov in lesenih modelov« in »lectarstvo« – oboje je bilo za ljudi pomembno predvsem zaradi izdelovanja daril za različne priložnosti.⁷ Čebelnjaki, prevozno čebelarjenje, tradicionalni slovenski panji, poslikavanje panjskih končnic in ohranjanje drugih obrti, tradicionalno znanje oskrbovanja čebeljih družin, močna stanovska organiziranost in prenos znanja torej opredeljujejo slovensko čebelarstvo, ki ji čebelarji še bolj ali manj sledijo (Čebelarstvo, 2018: 3). Kakor omenjeno, je od leta 2022 čebelarstvo v Sloveniji kot način življenja vpisano na Unescov Reprezentativni seznam nesovne kulturne dediščine človeštva in s tem razglašeno tudi za nesovno kulturno dediščino svetovnega pomena.⁸

Besedila v registru kažejo, da se je čebelarstvo razvijalo predvsem na podeželju. Kljub temu je bila Ljubljana pomembna za njen razvoj, saj je bila – ob tem, da je z razmahom trgovine v novem veku postala pomembno središče za trgovanje z medom – najprej sedež leta 1873 ustanovljenega Kranjskega društva za umno čebelarstvo, ki je delovalo do

⁷ Vpisi omenjenih enot nesovne kulturne dediščine so objavljeni na <http://www.nesovnadediscina.si/sl/register> (11. 11. 2022).

⁸ <https://www.rtvlo.si/kultura/dediscina/cebelarstvo-in-tradicija-reje-lipancev-vpisana-na-unescov-seznam-nesovne-kulturne-dediscine/649419> (12. 12. 2022); https://www.czs.si/objave_podrobno/12809 (12. 12. 2022).

leta 1884, nato pa še leta 1897 ustanovljenega Slovenskega čebelarkega društva, ki je kot prvo združilo čebelarje iz vseh slovenskih dežel. Zanje je organiziralo čebelarke tečaje, na teren pošiljalo učitelje, izdajalo poučno literaturo, med drugim tudi glasilo *Slovenski čebelar*, oskrbovalo jih je s potrebščinami, organiziralo prodajo medu in uvedlo nadzor. Društvo je že leta 1904 predvidelo ustanavljanje podružnic, ki veljajo za predhodnice sodobnih čebelarskih društev in so pomembno vplivale na ohranjanje tradicije čebelarstva in razvoj čebelarke kulture (Valenčič, 1970: 534–535).

Med društvi, ki delujejo na območju današnje Mestne občine Ljubljana, sta najstarejša Čebelarke društvo Tacen, ki je izšlo iz Podružnice Slovenskega čebelarkega društva Tacen pod Šmarno goro, ustanovljene leta 1919 (Šilc, 2009), in Čebelarke društvo Ljubljana Moste - Polje, katerega predhodnica je bila leta 1922 ustanovljena podružnica Hrušica.⁹ Ob njiju delujeta še Čebelarke društvo Barje in Čebelarke društvo Ljubljana Center, ki prav tako povezujeta čebelarje s tradicionalnim načinom čebelarjenja za svoje potrebe ali iz gospodarskih nagibov. Praviloma vsi člani omenjenih društev svoje panje postavljajo v podeželskem okolju. Posebno pa je najmlajše ljubljansko društvo, ki združuje čebelarje v središču Ljubljane. Ti dejavnost prilagajajo mestnemu okolju. Tudi takšno obliko čebelarjenja slovenski Register nesnovne kulturne dediščine (pa tudi Unescov seznam)¹⁰ priznava kot del kulture čebelarstva na Slovenskem:

Urbani čebelarji čebelarijo v panjih na ravnih strehah v glavnem mestu, kjer imajo čebele zelo dobre pogoje za razvoj in pašo v bližnjih parkih, ki niso škropljeni z različnimi strupi kot na podeželju. Urbano čebelarstvo danes postaja vse bolj priljubljeno, kar lahko pripišemo navezavi aktivnosti na gibanja za ozelenitev mestnih naselij, trendom zdravega načina življenja in permakulture, samopreskrbe in celostnega stika z okoljem ter dvigu družbenega osveščanja o pomembnosti čebel za preživetje in ves ekosistem. (Čebelarstvo, 2018: 2)

URBANO ČEBELARSTVO V LJUBLJANI

Glede na opis dosedanjega čebelarstva v Ljubljani se postavlja vprašanje, kdaj sploh je urbano čebelarstvo postalo del čebelarke dejavnosti v Ljubljani. Kdo so tisti, ki se imajo za urbane čebelarje, in kaj zajema pojem urbano čebelarstvo? Za pionirja t. i. urbanega čebelarstva v Sloveniji velja Franc Petrovčič, ki je leta 2011 v Ljubljani postavil prve panje na strehi Cankarjevega doma. Čeprav so se v njegovi družini ukvarjali s čebelarstvom, se je sam čebelarstva lotil šele v odrasli dobi:

⁹ <https://www.cd-ljubljanapolje.si/o-drustvu/> (14. 11. 2022).

¹⁰ <https://ich.unesco.org/en/RL/beekeeping-in-slovenia-a-way-of-life-01857> (12. 12. 2022).

Jaz sem bil zaposlen v Cankarjevem domu. [...] Leta 2003 je bil svetovni kongres Apimondia v Cankarjevem domu [...] in tam je bilo na vogalu, tam proti vladni palači, pri rimskem zidu, postavljen opazovalni čebelnjak. [...] In tam so tiste čebele brenčale, dišale in meni se je v malih možganih prebudil spomin na najstniška leta, ko sem jaz pomagal stricu čebelariti. In sem si sam pri sebi rekel, to bom pa jaz začel... Popolni začetnik. In sem med drugim iskal tudi na internetu. In tam sem zasledil sestavek, da čebelarijo na pariški operi. Opa, pa sem rekel, a je to sploh možno sredi mesta? Dobro, ko bom imel zadosti čebeljih družin pa zadosti znanja, bom pa jaz probal to pri nas na Cankarjevem domu. Sem [Mitju] Rotovniku, direktorju, rekel, in je bil takoj za. In smo 1. aprila leta 2011 postavili prve štiri družine na teraso. (Intervju 2)

Čeprav je urbano čebelarstvo v Ljubljani opredeljeno tudi z lokacijo – meja je avtocestni obroč, kjer lahko naštejemo več kot 200 čebeljih panjev¹¹ – pa je vsaj v Ljubljani težko vztrajati na običajnih dihotomijah mesto - podeželje oz. urbano - ruralno. Bližnja podeželska okolica se je namreč s povečevanjem prebivalstva in graditvijo sošesek sčasoma vse bolj urbanizirala, predmestja so se zlila z mestom, ohranile so se tudi nekatere kmetije, čeprav ne opravljajo več dejavnosti. Kot pojasnjuje urbani čebelar in predsednik Društva Urbani čebelar, je to težnja v večjih mestih po vsej Evropi:

Urbano čebelarstvo je nek popularen termin za to, kar se dogaja zadnjih 30 let v urbanih metropolah. Prvič, nismo mi začetniki tega, to je v Parizu, Londonu že desetletja, Berlin, Dunaj, čisto neka normalna dejavnost. Pariz velja za neko metropolo, kjer se je to začelo dobrih trideset let nazaj. Drugače pa čebelarjenje v mestih ni nič novega, to lahko iz prazgodovine do zdaj najdemo neke sledi nekih ostankov čebel, panjev v mestih. Od antike naprej. In tudi Ljubljana tukaj ni nobena izjema. So ostanki panjev oziroma čebelnjakov v Trnovem, Šiški, v Šentvidu, od sto let in več nazaj. In to, striktno gledano, takrat ni bilo mesto. Trnovo je še danes, če pogledate katastrsko ime Trnovega, je Trnovsko predmestje. Se pravi, to, kar je danes že del skoraj ožjega jedra, je bilo sto let nazaj neko ruralno predmestje. Ampak je Ljubljana s to urbanizacijo predvojno posvojila te četrti. Tudi Šiška je bila, Zgornja Šiška ni bila del Ljubljane, je bila ločena od tega, kar se je smatralo za Ljubljano [...] In tam so bili normalno čebelnjaki. In to, kar je, kar zdaj se smatra pod urbano čebelarstvo, je bila čisto neka normalna podeželska dejavnost. Po drugi strani pa so tudi pred desetletji obstajali [ljudje], ki so se na ta način ukvarjali [s čebelarstvom]. V šestdesetih letih je bil en v Rožni dolini, je bil en Senegačnik, ki je imel zelo velik čebelnjak na vrtu, Jurij Senegačnik, se mi zdi. V sedemdesetih je potem – zelo slab sem z imeni – je imel tam v tej stavbi Kresija pri Tromostovju, je imel dejansko na

¹¹ <https://www.ljubljana.si/sl/moja-ljubljana/podezelje/cebela-v-ljubljani/urbano-cebelarstvo/> (11. 11. 2022).

balkončku dva panja predsednik zveze čebelarke takratne. Tako da so v vsakem desetletju, prejšnjih, generacija nazaj ali pa dve, obstajali posamezniki, ki so imeli panje. Tako da striktno gledano to ni nič novega, ampak je pa to zdaj nekaj, kar se je zelo populariziralo v teh letih pri nas. (Intervju 3)

Po drugi strani pa se urbani čebelarji bolj kakor z lokacijo opredeljujejo z načinom čebelarjenja, ki se razlikuje od tradicionalne oblike s koreninami na podeželju. Zanj je značilna postavitev čebeljih panjev na balkone in strehe in prizadevanje za ustvarjanje prostora oz. paše za čebele v mestnem okolju oz. mestnih jedrih. Pri tem je vprašanje, zakaj urbani čebelarji vztrajajo pri naseljevanju čebel na tako gosto poseljenih območjih, ki se spoprijemajo s številnimi problemi, med katerimi je tudi onesnaženost okolja. To je bil eden najtehtnejših pomislekov ob uvajanju urbanega čebelarjenja v Ljubljani; celo čebelarji sami sprva niso bili prepričani, da bo med, ki ga pridelajo »urbane« čebele, sploh kakovosten:

Pol so bili prvi komentarji za ta mestni med na naših spletnih straneh, da bo med poln smoga, da bo poln svinca od prometa. Zato smo s pomočjo Medexa dali to na analizo v referenčni laboratorij v Bremen. To je bilo 12 analiz, 12 listov [testov] na vse mogoče zadeve. In ta analiza je pokazala, da ni ostankov težkih kovin, ni ostankov pesticidov, insekticidov pa ne vem česa vse. Skratka, med je neoporečen. Ne moremo reč, da je bolj zdrav kot podeželski, v ničemer pa za njim ne zaostaja. Oziroma je bolj zdrav, bolj pester v primerjavi z nekim medom iz monokultur. Iz oljne repice, iz ne vem česa. Je pestrost tega mestnega medu zelo bogata. In posledično verjetno tudi pozitivni učinki na človeka. (Intervju 2)

Čebelarje je presenetilo dejstvo, da se čebele v mestu oz. v mestnih panjih dobro počutijo in da je njihov med primerljive kakovosti z medom čebel, ki se pasejo na manj poseljenih območjih ali na podeželju. Po razlagi urbanih čebelarjev jim je uspešnost »urbanih« čebel omogočila, da mesto vidijo z drugimi očmi, kot »zelen« prostor z raznovrstno »pašo« za čebele, ki traja precejšen del leta:

V začetku nas je bilo tudi strah. Nismo vedeli, a bodo imele čebele sploh dovolj hrane v mestu, kako bo to v Ljubljani [...] Paše je v Ljubljani ogromno, od rane pomladi do pozne jeseni. Prvi cvetovi tam po Tivoliju pa pol naprej. Čebele letijo za pašo tri kilometre nekje. V premeru šest kilometrov, to je cela Ljubljana, je paše zadosti. Vsi ti parki, Tivoli, Rožnik, s kostanji, Golovec, Šišenski hrib, grajski hrib, akacija. In pa v mestih velika drevesa, lipe, javorji [...] Ljubljana sama po sebi je zelo zelena. Ko sem imel male otroke, smo šli enkrat za prvi maj na ljubljanski grad gor na stolp pa sem dol gledal, sem bil prav presenečen, koliko je tega zelenja po Ljubljani. Ti parki. In to je več ali manj vse medovito. (Intervju 3)

Panji v parku Tivoli, ki so zasnovani po predlogih študentov Fakultete za arhitekturo v Ljubljani. Projekt raziskovanja urbanih čebeljih domovanj je leta 2016 vodil arhitekt Miha Dešman, Ljubljana, 2022 (foto: Saša Poljak Istenič).

Od leta 2011 postaja urbano čebelarjenje vse bolj priljubljeno. Leta 2014 so čebelarji v Ljubljani ustanovili društvo Urbani čebelar, ki člane podpira, jim pomaga in promovira pridelke urbanih čebelarjev. Priljubljenost se kaže tudi v vse večji podpori ustanov, ki ga razumejo kot zeleno urbano prakso. Številne se zanimajo za postavitve čebelnjakov na svojih strehah ali so jih že postavile; ob prej omenjenem Cankarjevem domu tudi BTC Ljubljana, A1, SKB Banka, B&B Hotel Ljubljana Park, Računsko sodišče in Petrol; s tem dokazujejo svojo »družbeno« oz. »okoljsko« odgovornost, kot lahko beremo na njihovih spletnih straneh. Njihovo zanimanje je navdihnili podjetniško pobudo Najemi panj predsednika društva Urbani čebelar Gorazda Trušnovca, ki panje namesti na stavbo (strehe, terase idr.) in zanje skrbi. V zameno za najemnino strankam – to so podjetja, ustanove in posamezniki – ponuja izdelke in storitve, npr. določeno število kozarcev medu, učenje čebelarjenja z opazovanjem in nadaljnje mentorstvo, možnost odkupa čebel in opreme, skrb za zdravje čebel ter dokup storitev, kot so dogodki in delavnice, demonstracije in izobraževanje.

Medtem ko na podeželju prevladuje gospodarsko čebelarjenje, ki ga Mestna občina Ljubljana podpira z nepovratnimi sredstvi čebelarjem, spodbujanjem razvoja dopolnilnih dejavnosti na kmetijah in z izobraževanjem, so pri urbanem čebelarjenju v ospredju promocija,

osveščanje in izobraževanje ne le čebelarjev, ki se prakse večinoma lotijo kot prostočasnega konjička, pač pa tudi otrok. Trenutno je deset ljubljanskih vrtcev vključenih v program *Api vrtec*, ki ga vodi Zavod Eneja. Poleg tega je občina uredila tudi prostorske razmere za urbano čebelarjenje; v prostorskih načrtih so opredelili območja – predvsem zelene površine – kjer je mogoče postaviti urbane čebeljnake, in uredila postopek za legalizacijo čebelarjenja na območju občine. Kot pojasnjuje predstavnica občine:

Ti moraš najprej zaprosit za prostor na Oddelku za ravnanje z nepremičninami. Potem smo se dogovorili, da mi kot neke vrste najbolj strokovni del te vsebine damo soglasje čebelarju, ki pa mora zadostovat temu, da že več let čebelari, da ima neko znanje in tako naprej. Potem pa še urbanizem pove, ali se na določeni lokaciji to lahko ali se ne sme izvajati. Naredili smo tudi ena priporočila za čebelarjenje. Se pravi od izobrazbe, da se moraš vsaj deset let ukvarjat s čebelarjenjem, če ne, moraš imeti mentorja. Če ne, moraš čebelarit po tej čebelarski praksi na ekološki način. Potem moraš poskerbet, da so ustrezno čebeljnaki ali čebelja stojišča odmaknjena od določenih lokacij, od določenih transportnih poti ali pa meje. Da več kot deset čebeljih panjev na eno lokacijo ne smeš imet. Da morajo biti nekako štiristo metrov razdalje. Tako da smo kar nekaj stvari [določili], ta priporočila tudi imamo na naši strani. (Intervju 4)

Kakšen pomen ima za Ljubljano urbano čebelarstvo? Kakor poudarjajo na občini, pa tudi urbani čebelarji sami, je čebelarjenje povezano z ozelenitvijo mesta, s prizadevanjem za zdrav način življenja, z željo po samooskrbi in celostnem stiku z okoljem ter z dvigom družbene ozaveščenosti o pomembnosti čebel za ohranjanje ekosistema in preživetje človeka.¹² Dodana vrednost urbanega čebelarstva tako ni le v tem, da je v Ljubljani uvedlo nove akterje, ki niso nujno povezani s tradicionalnimi oblikami čebelarstva, pač pa tudi skrb za razvoj novih izdelkov, storitev in pristopov k upravljanju mesta, povezanih s promocijo čebelarstva kot zelene prakse; vse to hkrati postavlja temelje prihodnostne odpornosti mesta.

ČEBELJA POT

Kot eden prvih »produktov« urbanega čebelarjenja v Ljubljani je oktobra 2015 uradno zaživela Čebelja pot, pri kateri je bilo – glede na vabilo na odprte poti – sprva udeleženi 24 akterjev, od čebelarskih in drugih podjetij, kulturnih in izobraževalnih organizacij, hotela, lekarn, Botaničnega vrta in skupnostnega vrta Onkraj gradbišča do posameznih čebelarjev in čebelarskih društev. Ti so gostili ali skrbeli za posamične panje. Prva zamisel za pot je povezana s prijavo na razpis Čebelarske zveze Slovenije *Čebelam najprijaznejša občina*, ki je Maruško Markovčič, svetovalko za razvoj podeželja pri Mestni občini Ljubljana

¹² <https://www.ljubljana.si/sl/aktualno/pokosili-bomo-ko-se-bodo-cebele-najedle/> (15. 11. 2022).

in snovalko Čebelje poti, spodbudila k premisleku, kako različne ponudnike, povezane s čebelarstvom, povezati še s kulturno in naravno dediščino. Povod za nastanek pa je bil naziv *Zelena prestolnica Evrope*, ki ga je Ljubljani za leto 2016 podelila Evropska komisija, saj so takrat izbirali produkte oz. programe za praznovanje razglasitve Zelene prestolnice. Pot je bila zasnovana kot turistični produkt, ki »s svojim inovativnim pristopom predstavlja velik turistični potencial, omogoča aktivnosti za dvig prepoznavnosti lokalnih ponudnikov in izdelkov na področju čebelarjenja ter vpeljuje Ljubljanski med kot prepoznaven in samostojen proizvod.«¹³

V tistem času je Čebelarska zveza Slovenije že razvijala čebelarški turizem, ki ga je sicer spodbudil svetovni čebelarški kongres Apimondia v Ljubljani leta 2003. Kot je pojasnil predstavnik Čebelarske zveze Slovenije:

Mi smo takrat naredili eno zelo dobro potezo, da smo zadnji dan kongresa skorajda vse udeležence peljali po celi Sloveniji. [...] Smo prav čebelarska društva prosili: sprejmite avtobus ljudi, pokažite jim, kako vi čebelarite, kaj imate, kaj nudite. In takrat so videli, da ima Slovenija ogromno za ponuditi. In ker so bili za par dni komaj v Sloveniji, so rekli, moramo prit na dopust, da bomo mi to bolj detajlno, bolj natančno videli, kaj v bistvu Slovenija pomeni v čebelarskem smislu. Tako da se je turizem pol začel, po Apimondii. Ker ko so ljudje prišli sem pa so se, ne vem, na naše turistične agencije obrnili, da bi radi pogledali seveda naše glavne turistične atrakcije, ampak tudi nekaj s strani čebelarjev, zato se je pol čebelar začel vključevati v te ponudbe. Pa imamo zdaj teh 30 ali 40, imamo že več ponudnikov, čebelarskih ponudnikov. [...] Tako da ponudba se je od takrat začela postavljati. Pa se še zdaj gradi. [...] Imamo par profesionalnih turističnih vodnikov, imamo prav posebej čebelarske turistične vodnike. In mi [Čebelarska zveza v sodelovanju s poklicnimi turističnimi vodniki] tudi dajemo certifikate [vodnikom za čebelarški turizem]. (Intervju 5)

Od takrat se je čebelarški turizem močno razvil, vanj se vključujejo številne slovenske občine. Slovenija je danes edina na svetu, kjer certificirajo čebelarški turizem (kakovost se meri s številom čebelic, od ena do tri) in ima legalizirano apiterapijo, ki je registrirana tudi kot del nesnovne kulturne dediščine. Center RS za poklicno izobraževanje izvaja nacionalno poklicno kvalifikacijo za apiterapijo in čebelarja/čebelarico (ob čemer je čebelarstvo je lahko tudi del usposabljanja za vodnika/vodnico v naravi in krajini) in dodatno kvalifikacijo za čebelarskega mojstra/mojstrico.¹⁴ Klub profesionalnih turističnih vodnikov Slovenije v sodelovanju s Čebelarsko zvezo Slovenije pa od leta 2016 organizira tečaje za čebelarskoturističnega vodnika. Certifikat ima tudi vodnica, ki izobražuje nove turistične vodnike in v praktično usposabljanje vključuje Čebeljo pot v Ljubljani:

¹³ <https://urbanicebelar.si/otvoritev-ljubljanske-cebelje-poti> (15. 11. 2022).

¹⁴ Gl. kataloga kvalifikacij na <https://npk.si/> in <https://www.nok.si> (25. 11. 2022).

In potem jaz tisto, kar je potrebno, da vidijo, recimo razložim. Zdaj imamo Šubičko [gimnazijo Jožeta Plečnika na Šubičevi ulici], ima panje na strehi oziroma gor na terasi. Pogledamo take stvari, ki jih ti kot vodnik ne vidiš. Tudi gremo, če ima [izobraževanje] čez Petrovčič, gremo tudi v Cankarjev dom. Skratka, vajo prilagodim tedanji ponudbi. Takrat, ko delamo, takrat, ko so ljudje doma. Tudi s Trušnovcem [predsednik društva Urbani čebelar] kdaj narediva kakšen ogled. Skratka, da se tem vodnikom razloži, katere so glavne točke. Potem je pa skladno tudi z Maruško Markovčič dogovorjeno, da vsak [vodnik] lahko dodaja točke. Vsak, ko vodi, ima svojo pot. [...] Lahko tudi krajšaš, po potrebi daljšaš, ker če greš ta dolgo [Čebeljo pot] naredit, je enajst kilometrov. [...] Kar ima pa Visit Ljubljana, je pa druga varianta ogleda. Oni imajo pa te kratke variante, ki so bolj turistično usmerjene. Vodijo tudi vodniki, ki nekaj znajo o teh zadevah. Čeprav jaz stremim k temu, da bi to izključno vodili čebelarskoturistični vodniki. Ker niso vsi naredili tega izobraževanja. (Intervju 6)

Kot ugotavlja pobudnica Čebelje poti, pa ta kot turistični produkt (še) ni zaživela, sicer

bi imeli večje povpraševanje po vodenju po Čebelji poti. Pa ga nimamo. Res pa je, da tudi Turizem Ljubljana ni tako tega dal ven, kakor imajo zdaj na svoji steni tam. Tam imajo QR kode, pa lahko klikneš na te zadeve, naše Čebelje poti tam še ni. Tako da jaz mislim, da smo tukaj naredili premalo. (Intervju 4)

Zato nameravajo v letu 2023 izobraziti več čebelarskoturističnih vodnikov po Ljubljani, čeprav hkrati ugotavljajo, da jim primanjkuje temeljnih raziskav o lokalni zgodovini in kulturi čebelarstva, ki bi bile koristne za njihovo vodenje.

Po drugi strani pa je Čebelja pot že kmalu po nastanku prerasla svoj turistični namen: »Potem se je pokazalo, da je to [turizem] premalo in da vse te povezave pripeljejo do enih takih zelo lepih sinergij, in da če se med sabo posamezni deležniki povežejo, lahko še marsikaj drugega naredimo« (Intervju 4). Urbano čebelarstvo v Ljubljani je tako začelo oblikovati svoje »zelene zgodbe« zunaj turizma, od pedagoških do podjetniških, ki se v glavnem navezujejo na zeleno oz. družbeno odgovornost podjetij, pa tudi političnih, kjer se omenjajo predvsem zelene ali trajnostne politike ali konkretnjša koncepta biotske raznovrstnosti in samooskrbe, pomembna za krepitev prihodnostne odpornosti.

Za spoznavanje oz., bolje rečeno, ponotrnanje omenjenih glavnih konceptov je najpomembnejša vzgoja najmlajših meščanov oz. državljanov, tj. otrok. Eden od načinov za to je apipedagoški program v vrtcih, ki ga je Nina Ilič, apiterapevtka in vodja Zavoda Eneja, leta 2015 predložila Mestni občini Ljubljana in ga nato tudi vpeljala v zasebnem vrtcu. V letu 2019/2020 je bil program pilotno vključen v pet javnih vrtcev v Ljubljani: tedensko so izvajali dejavnosti, v katerih so se otroci seznanjali s kranjsko sivko in drugimi opraševalci – kdo so, kako se vesti v njihovi bližini in kako se zaščititi pred piki – spoznavali so čebelje pridelke, se učili o biotski raznovrstnosti in varovanju okolja, se seznanjali z zdravim

Panji na Gimnaziji Jožeta Plečnika na Šubičevi ulici, ki je vključena v Čebeljo pot, Ljubljana, 2022 (foto: Saša Poljak Istenič).

načinom življenja in prehranjevanja ter se urili v vrtičkarstvu. V naslednjem šolskem letu se je v program vključilo še več ljubljanskih vrtcev, na nacionalni ravni pa so ga začeli izvajati v letu 2021/22. Uvedba programa na državni ravni je vključevala pripravo pedagoškega programa, ki ga je potrdilo Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, in strokovnega usposabljanja učiteljev za izvajanje programa.¹⁵

Hkrati pa so šole in vrtci tudi akterji lokalnega turizma, predvsem ob t. i. kulturnih in naravoslovnih dnevih, kakršen je Kulturno-naravoslovni dan Potepanje s čebelo po Ljubljani, namenjen vsem triadam osnovne šole. V izvedbi povezuje Botanični vrt (medovite rastline), Biotehniški izobraževalni center Ljubljana (senzorične lastnosti medu in pomen medu v prehrani), Zavod Eneja (pedagoške vsebine), Društvo Urbani čebelar (čebele v mestu) ter Muzej in galerije mesta Ljubljane s Plečnikovo hišo v Trnovem, ki ima na medovitem vrtu tudi čebelnjak.

Čprav lahko to pobudo, tako kot omenjeno Najemi panj, razumemo kot podjetniško, saj snoalcema omogočata preživetje ali pa vsaj dodatni zaslužek, pa je Čebelja pot vplivala na uspeh tudi večjih podjetij in ne le posameznikov. V tem pomenu je eno od uspešnejših

¹⁵ <https://paka3.mss.edus.si/katis/ProgramPrijava.aspx?ID=6719&A=detailKP> (18. 11. 2022).

podjetniških zelenih zgodb spisal B&B Hotel Ljubljana Park. Ta se je v Čebeljo pot vključil že ob njenem snovanju, saj je iskal marketinško nišo, ki bi se povezovala z zelenimi certifikati kakovosti. Kot pojasnjuje nekdanja direktorica hotela:

Mi smo v 2015 razmišljali, kaj narediti s tem hotelom, nekaj marketinškega ali pa nekaj, da malo izstopimo ven iz te povprečne oziroma iz tega klasičnega mestnega hotela, ki ima samo golo stavbo, sobe, restavracijo in to je to. Smo velik hotel, 215 sob. In živimo res v eni rezidenčni arei, kjer nas sami prebivalci obkrožajo, nismo niti tam dol v centru. Imamo malo drugačno pozicijo. In za nas je zelo pomembno, da sobivamo tule. [...] Hotel je velik onesnaževalec okolja, takšnega, drugačnega. Vnaša nek nemir mogoče v take predele. In takrat smo razmišljali, kaj narediti. In Slovenija je bila takrat že zelo močno na poti te zelene, varne [države] in tudi Ljubljana je takrat kandidirala in dobila naziv Zelena prestolnica Evrope. In ti dve stvari sta nam dali usmeritev, da se tudi mi lotimo in gremo na neko trajnostno pot. In na kakšen način, kako se tega lotit? Ker trajnost je zelo širok pojem, kako biti bolj zeleni, in ni to samo okolje, so ljudje, so živali, ekonomija, gospodarstvo. [...] Potem smo tudi z eno gospodično z MOL-a govorili. In potem je omenila čebele. (Intervju 7)

Občina je hotel povezala z Gorazdom Trušnovcem, ki je ocenil, da je hotelska streha odlična lokacija za čebelje panje, ker z nje čebele zlahka letijo do paše na Tivoli ali Golovec. V prvem letu so čebele iz dveh panjev nabrale ok. 35 kilogramov medu, ki je bil tudi visoke kakovosti, kar je hotel prepričalo, da poveča števila panjev. To je, ob pozitivnem vplivu na trženje, spodbudilo učenje zaposlenih o urbanem čebelarstvu in zanimanje gostov za to prakso, kar se kaže tudi v promociji in obisku: »Je tudi edini trajnostni hotel oziroma toliko trajnostno usmerjen z vsemi temi certifikati. Tako da v bistvu nam vse take goste in obiskovalce in novinarje in to pošiljajo sem. To nam je potem še ful promocijo naredilo« (Intervju 7). Čeprav je epidemija koronavirusne bolezni zavrnila vlaganje sredstev in naporov v zelene prakse, čebelarjenje ohranjajo in se še vedno promovirajo kot »prvi hotel v Sloveniji s panji na strehi in čebeljo družino, ki je letos [2021] pridelala kar 35 kg medu« (Macarol, 2021).¹⁶

Čebelarstvo je tako postalo osrednje načelo odgovorne skrbi za okolje in promocije okoljske oz. družbene odgovornosti podjetja, ki naj bi prispevala k lepši, bolj trajnostni prihodnosti.

S pripravo na praznovanje naziva Zelena prestolnica Evrope leta 2016 je čebelarstvo vstopilo tudi v zeleno politiko. V izdani predstavitveni brošuri Ljubljane kot Zelene prestolnice je omenjeno, je bilo takrat na območju občine okrog 300 čebelarjev, Cankarjev dom sam pa je gostil 450.000 čebel, ki so se pasle na zelenih površinah, zasajenih tudi z medovitimi trajnicami, in zaradi odsotnosti škropiv, pesticidov in drugih škodljivih snovi pridelale zelo kakovosten med (Evropska komisija 2016). Urbano čebelarstvo je bilo tako,

¹⁶ Gl. tudi <https://www.hotel-bb.com/sl/trajnostni/slovenija/cebelja-pot-ljubljana-park> (21. 11. 2022).

Panji in medovite rastline na terasi B&B Hotela Ljubljana Park, Ljubljana, 2022, 2016 (foto: Tatiana Bajuk Senčar in Saša Poljak Istenič).

ob razvijanju trajnostnega prometa, ohranjanju pitne vode in učinkovitem ravnanju z odpadki, spoznano kot ena od zelenih praks – in ne le kot podlaga turizma, izobraževanja in gospodarstva – pri upravljanju z zelenimi površinami (Poljak Istenič, 2016). Promocijski zagon mu je dala tudi akcija Čebelarke zveze Slovenije za razglasitev 20. maja, rojstnega dne Antona Janše, za svetovni dan čebel. Predsednik Čebelarke zveze Slovenije ugotavlja, da se je po ideji leta 2014

vse ujelo v nek pravi koncept. Vsi se pogovarjajo o klimatskih spremembah, o uživanju [prehranjevanju] lokalno. Morate vedet, Čebelarke zveza je predlagala tudi dan slovenske hrane pa naš je predlog tradicionalni slovenski zajtrk. Mi smo govorili o slovenskem medu, ko so nam grozili, da Evropa to prepoveduje, da se ne smemo o tem pogovarjat. [...] S čebelami se je vse to poosebilo. In je vse prišlo v takem trenutku, ko ljudje to želimo. Jaz večkrat rečem, če bi svetovni dan čebel predlagali 20 let prej, vprašanje, če bi bil sprejet. Takrat ni bilo zavedanja, kako pomembne so čebele, koliko je opravevalcev, kako propadajo, kako jih uničujemo. [...] Zdaj pa je bilo to zavedanje tako veliko, da se je samo po sebi naredilo. Mi smo dali predlog, se je sam po sebi razvijal naprej. Pa poglejte, tudi muzej etnografski ima razstavo¹⁷ pa ni da ni, pa Cankarjev dom ima čebele gor, pa razna podjetja imajo. Kar naenkrat se to vse s to okoljsko čebelarstvo zgodbo poistoveti. (Intervju 8)

Čeprav tudi sam priznava pomen promocije Čebelje poti za čebelarstvo na Slovenskem, hkrati opozarja, da urbano čebelarstvo ne bi smelo biti rešitev ali nadomestek za čebelarstvo na podeželju, kjer pogosto prihaja do pomora čebel. Glavni namen čebel je namreč opravevanje, ki je pomembno za kmetijstvo, za katero v mestih ni dovolj površin.

Ključen poudarek bi moral biti: Ljubljana je čisto mesto, ker čebele preživijo brez težav. To pa je sporočilo. [...] Tudi naberejo med, se pravi je ogromno zelenih površin. To je zame sporočilo Ljubljanec. Urbano čebelarstvo ponazarja to, da je Ljubljana zelena. Da je res zelena prestolnica. (Intervju 8)

Urbano čebelarstvo v Ljubljani se je s Čebeljo potjo bolj kakor na turizem kmalu začelo navezovati na tri osrednje okoljske koncepte: biotsko raznovrstnost, samooskrbo in (čeprav šele pred kratkim) podnebne spremembe. Akterji Čebelje poti so začeli intenzivneje razvijati izobraževanje in osveščanje o pomenu čebel za okolje. Ker je tudi v tem kontekstu prišlo do povezovanja in sodelovanja več udeležencev in mestne občine, je bilo urbano čebelarstvo v Ljubljani priznано kot dobra praksa, vredna posnemanja in s tem podpore Evropske unije.

¹⁷ Slovenski etnografski muzej je ob prvem Svetovnem dnevu čebel leta 2018 postavil razstavo *Kjer so čebele doma*, ki si jo je na naslovu <https://www.etno-muzej.si/cebele/> še vedno mogoče ogledati virtualno (12. 12. 2022). Sicer pa je v muzeju kot stalna razstava postavljena na ogled Plečnikova lectarija. <https://www.etno-muzej.si/sl/razstave/plecnikova-lectarija> (12. 12. 2022).

OD ČEBELJE POTI KOT DOBRE PRAKSE *URBACT* DO PRENOSNEGA OMREŽJA *BEEPATHNET*

Kako je Čebelja pot kot učinkovita urbana pobuda postala osnova projekta *BeePathNet*, ki ga je podprl program *URBACT*, v katerem se prenaša oz. uvaja urbano čebelarstvo v izbrana mesta Evropske unije (EU)? Kaj prenos Čebelje poti na raven EU pomeni za čebele in urbano čebelarstvo? Eden od pomembnih dejavnikov, ki je prispeval k uveljavljanju Čebelje poti v EU, je bila njena prepoznavnost zunaj meja same občine, na državni ravni, ko je Mestna občina Ljubljana prejela naziv Čebelam najprijaznejša občina (2017; v 2015 je osvojila 2. in v 2016 3. mesto; zmagala pa je tudi v letih 2019 in 2022).¹⁸ To jo je spodbudilo, da je Čebeljo pot kot potencialno dobro prakso prijavila na program *URBACT*, ki ga financira EU za krepitev urbanih politik v državah članicah. Kot je pojasnil koordinator *BeePathNet*:

Skratka, vidite, da imamo kup enih sinergij, ki so se rodile zgolj iz neke osnovne prepoznane potrebe, in dejstvo, da je nekdo [...] bil pripravljen povabit ljudi za isto mizo in jim pustit, da se oni sami pogovarjajo [...] si delijo neke ideje, najdejo skupne poti in se razvijajo. Zaradi vsega tega, kar sem opisal, je to dobro prakso [Čebeljo pot], ki je nastajala tam nekje od leta 2011 do leta 2015, prepoznal URBACT kot dobro prakso. [...] 2017 je postala uradno dobra praksa in od takrat naprej pravzaprav mi, bi rekel, prek evropskega projekta BeePathNet in zdaj BeePathNet Reloaded prenašamo to prakso v druga evropska mesta. (Intervju 9)

Zanimivo je, da sogovornik ne postavlja v ospredje samega urbanega čebelarjenja, temveč opisuje predvsem proces, s katerim se je Čebelja pot oblikovala v večplastno razvojno pobudo, torej sodelovanje in sinergijo med številnimi akterji, ki se v občini (tudi če zgolj posredno) ukvarjajo s čebelarstvom. Sekretariat programa *URBACT* je namreč Ljubljana prepričala prav s povezovanjem in sodelovanjem različnih akterjev, ki so oblikovali skupno, »zeleno« strategijo v povezavi z določeno temo oz. dejavnostjo.

Preden analizirava spremembe, ki jih je urbanemu čebelarstvu v Ljubljani prinesel projekt *URBACT*, najprej pojasniva, kaj program *URBACT* sploh je in kako izraža interese EU pri razvoju mest in urbane politike. Ta sicer ni v pristojnosti EU, pač pa vsake države članice posebej, a so številni dejavniki, vključno z naraščajočim zavedanjem o pomenu urbanih območij, močno vplivali na odnos oblikovalcev politik EU do mest in njihovega potenciala. V analizi pristopa EU k urbanim vprašanjem je Michael Parkinson (2005) opisal, kako se je pozornost EU z regij in regionalnega razvoja po letu 1975 počasi preusmerjala na vse intenzivnejše oblikovanje programov in pobud, ki obravnavajo mesta in urbana območja. Tak razvoj naj bi v veliki meri odseval splošno prepričanje o vlogi in pomenu evropskih mest kot središč družbenega, političnega in gospodarskega življenja ter domovanja vse

¹⁸ https://urb.act.eu/sites/default/files/452_Ljubljana_Gpsummary.pdf (18. 11. 2022)

večjega deleža državljanov EU. Po navedbi Liliie Hrytsai (2020: 22) je leta 2019 na urbanih območjih živel skoraj 75 % celotnega prebivalstva EU. Zato so razvoj mest in načini, na katere se ta spopadajo s trenutnimi in nastajajočimi izzivi, postali osrednjega pomena za splošni razvoj držav članic EU, kar je spodbudilo nastanek številnih programov za podporo mestom in mestnim območjem EU.¹⁹

URBACT je bil zasnovan za spodbujanje sodelovanja in izmenjave praks med mesti in urbanih območji v EU. Gmotno podpira projekte in pobude, ki jih razvijajo omrežja mest za spopadanje z izzivi trajnostnega razvoja. Sodelovanje med samimi mesti naj bi pomagalo oblikovati celostne rešitve za skupne urbane izzive. V ta namen se mesta povezujejo v mreže, se učijo iz izkušenj drug drugega, pridobivajo izkušnje in identificirajo dobre prakse za izboljšanje mestnih politik.²⁰ Cilj transnacionalnega sodelovanja na tej ravni je tako spodbujati krepitev zmogljivosti mest ter širjenje znanja in praks, ki iz tega izhajajo. Po besedah zaposlenega na Ministrstvu za okolje in prostor »*URBACT gradi široko bazo znanja, ki je na razpolago vsem [...] da bomo prav reagirali, ko bo prišel nek problem. [...] To je naloga tega programa, tega 'capacity buildinga'*« (Intervju 10).

Obstajata dve vrsti projektov ali omrežij *URBACT*: t. i. akcijska omrežja (angl. *action planning networks*) in prenosna omrežja (angl. *transfer networks*). V akcijskih omrežjih mesta oz. projektni člani skupaj razvijejo akcijski načrt za uresničitev določenega cilja urbane politike. Prenosna omrežja pa sestavljajo mesta, ki želijo neko urbano prakso prenesti v nove kontekste oz. v druga mesta. V primeru prenosnega omrežja *BeePathNet* so Čebeljo pot kot priznano dobro prakso prenesli na druge člane omrežja, tako da je postala model za uvedbo urbanega čebelarstva v mestih Amarante (Portugalska), Bydgoszcz (Poljska), Cesena (Italija), okrožje Hegyvidék-XII v Budimpešti (Madžarska) in Nea Propontida (Grčija). Prenos se je nadaljeval z drugim projektom *URBACT, BeePathNet Reloaded*, ki je v omrežje vključil še štiri mesta: BANSKO (Bolgarija), Bergamo (Italija), Osijek (Hrvaška) in Sosnowiec (Poljska). Mestna občina Ljubljana je oblikovala naslednji model sodelovanja mest oz. prenosa prakse:

Mi smo to poimenovali spoked wheel model, se pravi kolo z naperami [...] Najprej mora vodilni partner razložiti vsem partnerjem, kaj dobra praksa je. Morajo razumeti, to je faza razumevanja. Zato jih tudi povabimo za en teden v Ljubljano in jim kažemo to zadevo v praksi. Ne samo, da jo doživijo, [ampak] da jo zavohajo, da jo začutijo, da jo okusijo. [...] Naslednja faza je, da začnemo krožiti od partnerja do partnerja

¹⁹ Eden prvih urbanih programov je bil *Urban Pilot Projects*, ki so ga v EU izvajali med letoma 1989 in 1994, osredinjal pa se je predvsem na podporo majhnim projektom. Njihov uspeh je spodbudil nadaljnje programe za podporo urbanemu razvoju, vključno s programoma *URBANI* (1994–1999) in *URBAN II* (2000–2006). Med njimi je tudi program *URBACT* (I: 2003–2006; II: 2007–2013; III: 2014–2020; IV: 2021–2027), ki financira oba projekta, vezana na čebele in čebelarjenje v Ljubljani: *BeePathNet* in *BeePathNetReloaded*.

²⁰ <https://archive.urbact.eu/urbact-glance> (21. 11. 2022).

Certifikat dobre prakse projekta URBACT, ki ga je ljubljanska Čebelja pot prejela leta 2017 (foto: Saša Poljak Istenič, 2022).

in se od vseh učimo. Ker vsak partner ima že neke dobre prakse, ki so povezljive s to dobro prakso. In kaj se zgodi? Pride do povratnega loka. Vodilni partner, ker gre k projektному partnerju, dobi povratne informacije. In njegovo dobro prakso. In s tem se tudi njegova dobra praksa v kakovosti zvišuje. [...] Ideja je upward spiral. (Intervju 9)

Čeprav je bil glavni cilj projektov *BeePathNet* in *BeePathNet Reloaded* prenos Čebelje poti v druga mesta EU, sta vplivala tudi na samo Čebeljo pot ter urbano čebelarstvo in čebele v Ljubljani. Dodana vrednost obeh projektov, vsaj z lokalnega vidika, je namreč spremenjeno razmišljanje občine o Čebelji poti, saj so prakso morali (pre)oblikovati v program, ki ga je mogoče prenesti v druga mesta. Po besedah vodilnega strokovnjaka v projektih *BeePathNet* so prakso v ta namen razdelili na posamične module:

Mi smo probali dobro prakso razbit v devet, deset modulov. [...] Recimo sodelovanje [...] upravljanje skupine, prostor, v katerem smo, to je osnovni element, brez tega ni dobre prakse. Poleg tega je temelj recimo sodelovanje z mestno upravo, temelj je osveščanje javnosti, temelj je delo s temi ljudmi. Se pravi, ena specialna znanja, ki jih ti kot moderator neke skupine potrebuješ. To so temelji. Brez teh modulov

ni ničesar [...] In to smo od vseh zahtevali, da so to prenesli [...] Pol smo imeli pa vsebinske module, ki se pa dotikajo različnih področij: biodiverziteta, izobraževanje, kulturna dediščina, turizem [...] vzpostavljanje službe, ki bo pomagala roje [loviti] po mestu, ko se panji razrojijo. Se pravi, neke vsebinske module, kjer so vsa mesta imela pravico, da so se sama odločila, ej, to nas zanima, ej, to nas ne zanima. Ker v bistvu mi recimo nismo nikoli pričakovali, da bodo mesta v celoti izpeljala dobro prakso. [...] Ker ljudje, ki se učijo neke dobre prakse, prepoznajo elemente, ki so pri njih uresničljivi v kratkem obdobju, in elemente, za katere bo potrebno dolgo časa, da jih bodo oni prenesli. (Intervju 9)

Program z različnimi moduli gradi na strukturi Čebelje poti in številne akterje povezuje v lokalne skupine *URBACT* (angl. *URBACT Local Groups*), ki z usklajenim delovanjem omogočajo uresničevanje skupnega interesa – ustvarjanje čebelam prijaznega okolja. Na ta način se kranjska sivka uveljavlja kot povezovalni element, ki ne le usklajuje prizadevanja in interakcije v Ljubljani, marveč utemeljuje širšo strategijo prihodnostne odpornosti, ki se lahko prenese na druga mesta. Čebela tako postaja glavni simbol za doseganje oz. zagotavljanje (bolj) zelene in zdrave prihodnosti. V primeru *BeePathNet* je glavni cilj posredovanja zelene zgodbe kot temelja trajnostnih urbanih politik pomagati urbanemu človeku, da s čebelami znova uveljavi oz. ohrani povezavo z naravo. To pa naj bi pripomoglo tudi k nadaljnjim pobudam, ki bi povečale občutek tvornosti (angl. *agency*) posameznikov za graditev skupne trajnostne prihodnosti:²¹

Bom sebe vzel kot primer. Moj dedek je živel od gozda. Moja mati se je šolala iz gozda. Se pravi, celo življenje iz tega. Jaz kot tretja generacija praktično ne vem, kje imamo parcele gozda. Ker v sto letih ali pa v petdesetih letih in v prehodu družbenem, ki se je zgodil, ker sem šel iz Borovnice v Ljubljano in se je družina prestavila in tako naprej, smo zgubili potrebo, da bi se ukvarjali s tem naravnim virom. Sem pa še zadnja generacija, ki se verjetno zaveda, da je to del moje družinske zgodbe. Vprašanje, če se bodo otroci moji še zavedali, če ne bom poskrbel za to. Skratka, treba je razumeti, da je to povezovanje tega urbanega človeka pa nazaj stik z naravo en od temeljev te trajnostne urbane politike, ki jo tudi URBACT zasledujejo preko vseh zelenih agend in tako naprej. Ampak to je ena ključnih stvari. Če mi urbanega človeka ne bomo uspeli prepričati v to, da bo razumel to zgodbo in da se bo potrudil vsaj razumeti... Saj ni treba, da res jo živi, ampak vsaj jo razumeti, potem bomo že našli mehanizme, kako jo bo tudi podprl. (Intervju 9)

²¹ Več o tvornosti posameznikov v luči globalnih izzivov in lokalne strategije v Ljubljani v Bajuk Senčar, 2020.

SKLEP: ČEBELE, ZELENE URBANE POLITIKE IN PRIHODNOSTNA ODPORNOST MESTA

V prispevku sva prikazali, kako sta čebela in čebelarstvo, ki sta močno ukoreninjena v slovensko zgodovino in identiteto, postala simbol (Ljubljane), ki povezuje diskurze o prihodnosti in prakse njenega ustvarjanja. Na uveljavitev urbanega čebelarstva kot priznane oblike čebelarjenja ni toliko vplivala tradicija čebelarstva v Ljubljani kot pa čebele same. Te so namreč postale indikator zdravega okolja – ne morejo živeti v nezdravem okolju, saj je v takem primeru onesnažena tudi njihova hrana, torej med. Celo sami čebelarji so (bili) presenečeni nad možnostmi čebelarjenja v ljubljanskem mestnem jedru in kakovostjo medu, ki ga čebele pridelajo v panjih na strehah in terasah. Kljub temu večina urbanih čebelarjev ne živi od čebelarstva, pač pa to praviloma ostaja prostočasna dejavnost. Kot posamezniki ali pa v sklopu podjetij oz. pobud so se – ob naslonitvi na ljubljansko čebelarsko dediščino – oprli na nove možnosti, ki jih omogočata prisotnost in sobivanje čebel z ljudmi v mestnem jedru. To je prispevalo k ustanovitvi Čebelje poti, ki je spodbudila sodelovanje med različnimi akterji, da bi ohranili oz. razvili Ljubljano kot čebelam prijazno mesto/občino. Čeprav je bila sprva zamišljena kot čebelarski turistični produkt, sta njen razvoj in sinergija med različnimi člani poti pripomogla k temu, da je dobrobit čebel postala merilo in temelj zelene urbane politike in projektov. Vrhunec teh prizadevanj sta projekta *URBACT BeePathNet* in *BeePathNet Reloaded*. V njih so čebele v središču diskurza o prihodnostni odpornosti, pri čemer je njihov obstoj neločljivo povezan z zeleno in zdravo prihodnostjo. Kot je poudarjeno v predstavitvi Čebelje poti kot dobre prakse *URBACT*, so čebele pomembne za preživetje človeštva – in mesta – v prihodnosti:

Približno tretjina svetovnega pridelka hrane zraste na rastlinah, ki so jih oprášile živali; velik delež s svojim načrtnim zbiranjem peloda prispevajo čebele. Obstoj čebel je zato izjemnega pomena za zadostno količino pridelane hrane in posledično za preživetje človeštva. Čebele so ključne tudi za normalno življenje v mestih, saj oprášujejo mestno zelenje. Vse več mest si zato prizadeva poskrbeti za dobrobit čebel tudi v urbanih okoljih z zagotavljanjem dobre povezanosti zelenih površin in raznovrstnosti zelenja ter spodbujanjem urbanega čebelarjenja. V Mestni občini Ljubljana je poleg urbanih tudi veliko podeželskih območij, zato so se odločili za celovit program spodbujanja čebelarstva in dobrobiti čebel ter promocije ljubljanskega medu. (Očkerl, 2017: 20)

Popularizacija urbanega čebelarstva je s promoviranjem dobrobiti čebel v mestu močno prispevala k spremembi ravnanja z okoljem, ki je pomembno za kakovost življenja v Ljubljani.²²

²² Kot navajajo na spletni strani Mestne občine Ljubljana, je »[k]akovost življenja v Ljubljani [...] na visoki ravni tudi zaradi ohranjene narave in številnih javnih zelenih površin« (https://www.ljubljana.si/sl/moja-ljubljana/varstvo-okolja/, 15. 11. 2022).

To je sicer potekalo na več ravneh. Po eni strani je občina začela urejati zelene površine v Ljubljani tako, da zagotavlja dovolj paše oz. hrane za čebele v mestu, kar vključuje pozno košnjo zelenic in sajenje medovitih rastlin, pa tudi spodbujanje meščanov k takemu ravnanju. Ob Svetovnem dnevu čebel leta 2020 je mesto zagnalo akcijo »Pokosili bomo, ko se bodo čebele najedle«, s čimer so opozorili na to, da je zaradi čebelje pašne travniške rastline treba pustiti cveteti čim dlje. Postavili so table s pojasnilom, zakaj so zelenice navidezno nevzdrževane.²³ Po drugi strani pa je Ljubljana oblikovala tudi segmente zelene politike, ki niso neposredno povezani s čebelami, a pomembno vplivajo na njihovo dobrobit, saj podpirajo biotsko raznovrstnost, prehransko varnost oz. samooskrbo.

Samooskrba je bila v Ljubljani kot strateški cilj opredeljena že v letih 2014–2020:

Zagotoviti kakovostne dobrine kmetijstva in gozdarstva iz ohranjenega okolja z namenom samooskrbe Mestne občine Ljubljana. Samooskrba bo v prihodnje primarna skrb vsake lokalne skupnosti. Istočasno s pridelavo kvalitetne, lokalno pridelane hrane pa je potrebno skrbeti tudi za krajino in okolje. (MOL, 2014: 28)

A medtem kot je bila sprva vezana predvsem na razvoj podeželja, je v trenutnem programskem obdobju povezana tudi z urbanim kmetijstvom, ki obsega pridelovanje, obdelavo in distribucijo hrane na urbanih območjih; k temu pa sodijo kmetijstvo, vrtničkarstvo, sadjarstvo, živinoreja, ribogojstvo in urbano čebelarstvo (MOL, 2022: 31). Nova strategija posebej poudarja, da urbani prostor zahteva in omogoča posebne oblike pridelave hrane, kot so vrtničkarstvo, pridelava hrane na balkonih, zelenih strehah in stenah ter urbano čebelarstvo (nav. delo: 14).

Ljubljana se je urejanja vrtničkov oz. vrtničkarskih območij lotila leta 2007, ko je občina posegla na nelegalna in neurejena vrtničkarska območja. Leta 2010 so v občinskem prostorskem načrtu določili površine za vrtničkarstvo, sprejeli pravilnik o urejanju in oddaji zemljišč za potrebe vrtničkarstva in uredili prve tipske vrtničke. Do danes so uredili devet vrtničkarskih območij; po informaciji mestne uslužbenke, ki skrbi za oddajanje vrtov meščanov, so bili poleti 2022 vsi vrtnički (1071) oddani v najem.²⁴ Mesto sicer v posebno oblikovanem logotipu razvoj mreže vrtničkov v Mestni občini Ljubljana neposredno povezuje z omogočanjem in spodbujanjem pridelave hrane in samooskrbe. Na vrtničkarskih območjih so zasajeni tudi učni vrtovi; eden od njih je medoviti učni vrt na Grbi, kjer prirajajo redna predavanja in apidelavnice. Tam je postavljen tudi čebelnjak za divje oprasovalce, ki s čebelami poskrbijo za to, da vrtničkarji uspešno pridelajo želeno zelenjavo, zelišča ali cvetje.

Zadnja zelena zgodba, na katero se navezuje urbano čebelarjenje v okviru zelene politike, so podnebne spremembe. Ljubljana jih je prvič začela celoviteje obravnavati leta 2022, ko jo

²³ <https://www.ljubljana.si/sl/aktualno/pokosili-bomo-ko-se-bodo-cebele-najedle/> (15. 11. 2022).

²⁴ Več o vrtničkarstvu v Ljubljani v Poljak Istenič, 2016, 2018, 2019.

Tabla »Pokosili bomo, ko se bodo čebele najedle« pojasnjuje, zakaj travnik na robu Tivolija še ni pokošen, Ljubljana, 2022 (foto: Tatiana Bajuk Senčar).

Medoviti učni vrt na Grbi, Ljubljana, 2022 (foto: Saša Poljak Istenič).

je Evropska komisija uvrstila med sto ogljično nevtralnih mest do 2030 (t. i. Misija 100).²⁵ Čeprav mesto še nima podnebne strategije, se lahko pohvali s številnimi zelenimi »ukrepi« in »projekti«, ki pa zaenkrat niso dovolj povezani in usklajeni, da bi opazno in sinergično učinkovali na prihodnost. Podnebne spremembe so sicer v novi strategiji razvoja podeželja in urbanega kmetijstva (MOL, 2022) spoznane kot glavna grožnja mestni prihodnosti in tudi horizontalna tema, ki jo je treba obravnavati v vseh ukrepih. Ljubljana jih je uspešno povezala z urbanim čebelarjenjem: »*In ta krona vsega tega [prizadevanja] je pa mogoče to, kar delam v zadnjih treh letih: zazelenitev avtobusnih nadstrešnic. Se pravi, da ta toplotni vpliv zmanjšujemo pa istočasno dajemo še hrano čebelam oziroma različnim oprasovalcem*« (Intervju 4). Zaradi vseh zelenih zgodb, katerega jedro je prav urbano čebelarjenje, ga Ljubljana razume kot osrednjo dejavnost za uveljavljanje med drugimi prestolnicami in mesti Evropske unije, saj namerava v prihodnjih letih »nadgraditi že opravljeno delo in Ljubljano predstaviti kot center za urbano čebelarstvo na ravni EU« (MOL, 2022: 49).

Vendar pa se v razpravah o dobrobiti čebel in z njo vsaj posredno povezano zeleno politiko, namenjeno krepitvi prihodnostne odpornosti mesta, v zadnjih letih vse bolj poudarja, da so čebele le del širše zgodbe o oprasovanju, biotski raznovrstnosti, samooskrbi in želeni zeleni prihodnosti Ljubljane. Čeprav več kot tri četrtine rastlin potrebuje oprasovanje, čebela ni univerzalni oprasovalec; nekatere rastline, tudi tiste, pomembne v kmetijstvu, za razmnoževanje namreč potrebujejo t. i. divje oprasovalce, kot so čmrlji, ose, čebele samotarke, muhe trepetavke, metulji in nekateri hrošči, ki so pogosto učinkovitejši od čebele in bolje prilagojeni nestabilnim vremenskim razmeram. Zato Ljubljana v kontekstu biotske raznovrstnosti ob pomenu čebel in medovitih rastlin opozarja tudi na nujnost divjih oprasovalcev in raznovrstnost travniških in kmetijskih rastlin. Na podeželju preprečuje gojenje monokultur, v mestih pa spodbuja raznovrstno ekološko vrtnarjenje. Po drugi strani pa ima čebelarjenje v mestu, sploh kadar postane tako priljubljeno kakor v Ljubljani, lahko tudi negativne posledice za biodiverzitetu, kot poudarja vodja komunikacije v projektu *BeePathNet*:

Prav zares je čebel vsaj v mestih že preveč. In Ljubljana bo resno začela razmišljati, da bo prepovedala postavljanje [novih] čebelnjakov v mestnih okoljih. Zato ker je, prvič, [slabo] razmerje med čebelami in drugimi oprasovalci, ki hodijo na iste rastline. [...] Paradižnika nikoli ne more oprasiti čebela, ker ni primerno fizično zgrajena, da bi to naredila. Za paradižnik rabimo čmrlja. Medtem ko pa rastline, kamor hodijo čebele, imajo seveda tudi druge oprasovalce [...] In s promocijo čebelarjenja rušimo naravni red in bo treba čebelarstvo omejiti. (Intervju 11)

Na območju občine namreč delujejo trije odstotki vseh slovenskih čebelarjev. Povprečen ljubljanski čebelar ima med 30 in 50 čebeljih družin, največji tudi več kot 300. V občini je

²⁵ https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe/eu-missions-horizon-europe/climate-neutral-and-smart-cities_en (11. 11. 2022).

postavljenih več kot 4600 panjev, od tega približno 700 na okrog 120 lokacijah v urbanem prostoru (tj. znotraj avtocestnega obroča). Ljubljana ima tako eno največjih gostot panjev v urbanem okolju (9,7 panjev/km²) (MOL, 2022: 17). Kljub zaznamim nevarnostim oz. negativnim vplivom na mesto pa čebelarstvo ostaja močno sredstvo »komunikacije z javnostjo, v smislu osveščanja o zahtevi, da vsak človek doda nekaj v biodiverzitetno ohranjanje rastlinskih vrst, o pomenu, da vsak meščan mora nekaj narediti za čisto okolje. To so tiste vsebine, ki jih v mestu komuniciramo. Ne čebele« (Intervju 11).

Uspeh urbanega čebelarstva kot dejavnosti za učinkovito sporočanje vizij o trajnostni urbani prihodnosti in preprečevanje morebitnih kriz zaradi pomanjkanja oprasačevalcev temelji na pomenu, ki ga sicer čebelarstvu pripisujemo v Sloveniji in tudi v Ljubljani. Po drugi strani pa priljubljenost čebel kot simbola prihodnosti in njihova množičnost v središču Ljubljane ustvarjata napetosti, saj dobro počutje čebel ni edini dejavnik za vzdrževanje zdravega okolja. Vse pogostejša uporaba čebel v promocijske namene in poudarjanje nujnosti njihove dobrobiti v številnih pobudah, projektih in politikah sta razpravam o čebelah dala nove razsežnosti, ki preprašujejo ohranjanje zdravega ravnovesja v naravi. Preveč čebel, opozarjajo številni sogovorniki, je tvegano za čebelje skupnosti, saj se v takih okoliščinah hitreje širi bolezen. Zato dobrobit čebel kot strategijo oz. cilj politike prihodnostne odpornosti vse pogosteje nadomeščajo opozorila o nujnem ravnovesju v naravi in pomenu drugih oprasačevalcev za ohranjanje biotske raznovrstnosti, prehranske varnosti in samooskrbe. Dobrobit ljudi in čebel, bodisi na podeželju ali v mestih, pa je odvisna od nenehnega pogajanja o tem občutku ravnovesja tako v sedanjosti kot v prihodnosti. Podobno Ljubljana skuša doseči ravnovesje med občutki ogroženosti in varnosti: z ukrepi skuša preprečiti upad kakovosti življenja v mestu, s komunikacijo pa okrepiti občutek varnosti: dokler so v mestu čebele, Ljubljančani živijo v zdravem okolju.

REFERENCE

- Atkinson, Rob. 2001. The Emerging "Urban Agenda" and the European Spatial Development Perspective: Towards an EU Urban Policy. *European Planning Studies* 9 (3): 385–406. DOI: <https://doi.org/10.1080/09654310120037630>.
- Bajuk Senčar, Tatiana. 2020. Reframing Agency in the Face of Global Challenges: The Problem of Plastic Waste. *Traditiones* 49 (1): 37–53. DOI: <https://doi.org/10.3986/Traditio2020490102>.
- Barreneche, Raul A. 1995. Wiring Buildings for the Future. *Architecture* 84 (4): 123–129.
- Čebelarstvo. 2018. *Opis enote nesnovne kulturne dediščine*. https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/DEDISCINA/NESNOVNA/RNSD_SI/Rzd-02_00066.pdf
- Cibic, Tatjana. 2004. Čebela. V *Slovenski etnološki leksikon*, ur. Angelos Baš, 62. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Debaillie, Bjorn, Claude Desset in Filip Louagie. 2015. A Flexible and Future-proof Power Model for Cellular Base Stations. V *2015 IEEE 81st Vehicular Technology Conference (VTC Spring)*: 1–7. DOI: <https://doi.org/10.1109/VTCSpring.2015.7145603>.

- Evropska komisija. 1997. *Towards an Urban Agenda in the European Union*. Bruselj. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51997DC0197&from=it> (20. 10. 2022).
- Evropska komisija. 2016. *Ljubljana Zelena prestolnica Evrope 2016*. <https://www.ljubljana.si/sl/moja-ljubljana/zelena-prestolnica-evrope-2016/> (15. 11. 2022).
- González Medina, Moneyba in Valeria Fedelli. 2015. Exploring European Urban Policy: Towards an EU-national Urban Agenda? *Gestión y Análisis de Políticas Públicas, Nueva Época* 14: 8–22. DOI: <https://doi.org/10.24965/gapp.v0i14.10287>.
- Gulin Zrníć, Valentina in Saša Poljak Istenič. 2022. Etnologija in kulturna antropologija prihodnosti: Koncepti za raziskovanje nečesa, česar (še) ni postoj. *Traditiones* 51 (3): 17–44. DOI: 10.3986/Traditio2022510302.
- Hrytsai, Liliia. 2020. The Evolution of the European Urban Agenda: A Hard Path Towards a City-Oriented Policy? *Athenaeum* 67 (3): 21–35. DOI: <https://doi.org/10.15804/athena.2020.67.02>.
- Kerr, Joseph Robert. 2011. *Future-Proof Design: Must All Good Things Come to an End?* Master's thesis. Calgary: University of Calgary. <http://www.joekerr.ca/site/files/joe-kerr---fpdesign-2011.pdf>.
- Kotnik, France. 1944. Pregled slovenskega narodopisja. V *Narodopisje Slovencev I*, ur. Rajko Ložar, 21–52. Ljubljana: Klas.
- Macarol, Jan. 2021. B&B Hotel Ljubljana Park: urbani hotel z lastnim čebelnjakom v centru mesta. *Citymagazine*, 7. 9. <https://citymagazine.si/bb-hotel-ljubljana-park-urbani-hotel-z-lastnim-čebelnjakom-v-centru-mesta/>.
- Makarovič, Gorazd. 1962. *Poslikane panjske končnice*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Makarovič, Gorazd. 2004. Panjska končnica. V *Slovenski etnološki leksikon*, ur. Angelos Baš, 401–402. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Makarovič, Gorazd idr. 1989. *Der Mensch und die Biene: Die Apikultur Sloweniens in der traditionellen Wirtschaft und Volkskunst*. Ljubljana, Dunaj: Slovenski etnografski muzej, Österreichisches Museum für Volkskunde.
- Mihelič, Stane. 1970. Čebelarstvo. V *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: Zgodovina agrarnih panog: I – Agrarno gospodarstvo*, 395–408. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- MOL. 2014. *Strategija razvoja podeželja Mestne občine Ljubljana v programskem obdobju 2014–2020*. Ljubljana: Mestna občina Ljubljana.
- MOL. 2022. *Strategija razvoja podeželja in urbanega kmetijstva Mestne občine Ljubljana za obdobje 2021–2027*. Ljubljana: Mestna občina Ljubljana.
- Očkerl, Petra. 2017. *Mesta mestom: Katalog URBACT dobrih praks za trajnostni urbani razvoj*. Ljubljana: IPoP – Inštitut za politike prostora. https://ipop.si/wp/wp-content/uploads/2019/02/ipop_mesta_mestom_naslovnica_web.pdf.
- Pitts, A. 2009. Future Proof Construction Future Building and Systems Design for Energy and Fuel Flexibility. *Energy Policy* 36 (12): 4539–4543.
- Poljak Istenič, Saša in Valentina Gulin Zrníć. 2022. Vizije prihodnosti mest: Primerjalna analiza strateškega urbanističnega načrtovanja v slovenskih in hrvaških mestih / Visions of Cities' Futures: A Comparative Analysis of Strategic Urban Planning in Slovenian and Croatian Cities. *Urbani izziv* 33 (1): 55–66, 122–133. DOI: <https://doi.org/10.5379/urbani-izziv-en-2022-33-01-05>.
- Poljak Istenič, Saša. 2016. Reviving Public Spaces through Cycling and Gardening: Ljubljana – European Green Capital 2016. *Etnološka tribina* 39 (46): 157–175. DOI: <https://doi.org/10.15378/1848-9540.2016.39.06>.
- Poljak Istenič, Saša. 2018. Green Resistance or Reproduction of Neoliberal Politics?: Grassroots Collaborative Practices in Slovenia's "Green Capital" Ljubljana. *Ethnologia Europaea* 48 (1): 34–49. DOI: <https://doi.org/10.16995/ee.1949>.

- Poljak Istenič, Saša. 2019. Participatory Urbanism: Creative Interventions for Sustainable Development. *Acta Geographica Slovenica* 59 (1): 127–140. DOI: <https://doi.org/10.3986/ags.5142>.
- Rehman, Obaid Ur, Michael J. Ryan in Mahmoud Efatmaneshnik. 2017. Future Proofing Process. *INCOSE International Symposium* 27 (1): 921–934. https://www.researchgate.net/profile/Obaid-Rehman9/publication/319407223_Future_Proofing_Process/links/5a322686aca272714460d274/Future-Proofing-Process.pdf.
- Rich, Brian. 2014. The Principles of Future-Proofing: A Broader Understanding of Resiliency in the Historic Built Environment. *Preservation Education & Research* (7): 33–51.
- Šilc, Jurij. 2009. *Najmedit: Devetdeset let Čebelarskega društva Tacen*. Ljubljana: Čebelarsko društvo Tacen.
- Stanonik, Marija. 1995. *Čebela – žlahtna spremljevalka slovenske kulture: Čebela v slovenski kulturni zgodovini, literaturi in slovstveni folklori*. Žiri: Čebelarska družina.
- Stanonik, Marija. 2018. *Čebela na cvetu in v svetu: Čebela v naravi in gospodarstvu, slovenski kulturni zgodovini, slovstveni folklori in literaturi*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Taylor, A. R. E. 2021. Future-proof: Bunkered Data Centres and the Selling of Ultra-Secure Cloud Storage. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 27 (S1): 76–94. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-9655.13481>.
- Thomas, Charles idr. 2003. Integrated Circuits for Channel Coding in 3G Cellular Mobile Wireless Systems. *IEEE Communications Magazine* 41 (8): 150–159.
- Thornbush, Mary, Oleg Golubchikov in Stefan Bouzarovski. 2013. Sustainable Cities Targeted by Combined Mitigation–adaptation Efforts for Future-proofing. *Sustainable Cities and Society* 9: 1–9. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.scs.2013.01.003>.
- Tsing, Anna. 2001. Inside the Global Economy of Appearances. V *Globalization*, ur. Arjun Appadurai, 155–188. Durham, N.C.: Duke University Press.
- URBACT. 2017. *A Rough Guide to European Urban Policy*. <https://urbact.eu/rough-guide-european-urban-policy> (9. 9. 2022).
- Valenčič, Vlado. 1970. Organizacija za napredek agrarne proizvodnje, specialno šolstvo in strokovna literatura. V *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: Zgodovina agrarnih panog. I – Agrarno gospodarstvo*, 523–556. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Wilson, Barry D. 2018. An Outline to Futureproofing Cities with Ten Immediate Steps. *Urban Design and Planning* 171(5): 202–216 DOI: <https://doi.org/10.1680/jurdp.18.00004>.

“NO BEES – NO FUTURE”:
THE BEE AS A SYMBOL OF A GREEN LJUBLJANA

In the article, we employ the concept of future-proofing to examine how bees and beekeeping, as a traditional practice with strong roots in Slovenia’s rural culture, become key figures in visions of a green, sustainable future. To do so we trace the links between the history of bees and beekeeping as a traditional practice in Slovenia, the rise and popularity of urban beekeeping in Ljubljana, and the ways that urban beekeeping becomes a crucial element of green urban programs as well as a linchpin of future-looking resilience strategies that take varied forms and are launched in different contexts.

The success of urban beekeepers and their bee-related enterprises – together with the cultural significance of Ljubljana's beekeeping heritage – inspired the establishment of the municipal initiative Bee Path / Čebelja pot, which spurred collaboration among diverse stakeholders to help maintain Ljubljana as a bee-friendly city and municipality. The well-being of bees became the criterion and foundation for green urban policies and projects, expanding beyond the initial objectives of the Bee Path and developed further with Ljubljana becoming the Green Capital of Europe in 2016 as well as in the projects BeePathNet and BeePathNet Reloaded financed by the EU's URBACT program. Efforts to promote the significance of bees progressed to global initiatives, such as Slovenia's successful proposal of World Bee Day at the UN. We portray how promoting the well-being of bees operates as an effective future-proofing strategy that hinges on the role of bees as pollinators and is linked to broader debates on biodiversity, food self-sufficiency, and green (urban) futures.

Doc. dr. Tatiana Bajuk Senčar, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Ljubljana, Slovenija, tatiana.bajuk@zrc-sazu.si

Doc. dr. Saša Poljak Istenič, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Ljubljana, Slovenija, sasa.poljak@zrc-sazu.si

Članek je nastal v okviru projekta *Urbane prihodnosti: Zamišljanje in spodbujanje možnosti v nemirnih časih*, ki ga sofinancirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (J6-2578) in Hrvaška znanstvena fundacija (IPS-2020-01-7010), ter raziskovalnega programa *Etnološke, antropološke in folkloristične raziskave vsakdanjika* (P6-0088), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.